

ВИМУШЕНІ МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК ВИКЛИК ДЛЯ УКРАЇНИ

Наталія Коваліско

докторка соціологічних наук, професорка кафедри соціології історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001, Україна,
e-mail: kovalisko@mail.lviv.ua ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1466-6132>

У статті зазначається, що масштаби міграційних процесів внаслідок агресії Росії проти України є серйозним гуманітарним викликом для нашої країни, з яким вона ще не стикалась у своїй історії. Підкреслюється, що офіційна статистика та інші джерела, а також результати численних соціологічних досліджень дають цілісну статистичну картину та географію переміщень українців як між регіонами України, так і за кордоном. За результатами Міжнародної організації з міграції (МОМ) станом на червень 2022 року понад 6 млн осіб були внутрішньо переміщеними особами (ВПО) в межах України. Станом на середину липня 2022 року в Європі перебувало близько 6 млн українських біженців. Найбільше біженців зі статусом тимчасового захисту було у Польщі, слідом йдуть Німеччина та Чехія, Іспанія, Франція, Словаччина, Австрія, Велика Британія, Нідерланди та Швейцарія. Розглядаються причини та проблеми повернення / неповернення українських біженців на Батьківщину. Акцентується увага на тому, що серед причин повернення біженців, як і ВПО, найбільш поширеними є сприйняття безпечної ситуації, воз'єднання з родиною, труднощі щодо пошуку роботи, належних умов для проживання у тих місцях, де вони зараз тимчасово перебувають, тощо. Повернення додому на короткий термін частіше пов'язано з необхідністю забрати речі, побачитися з родиною або евакуювати близьких. Зазначається, що серед тих, хто не планує повернутися в Україну, передусім жінки з дітьми, які підуть у школу або вступлять у заклад вищої освіти за кордоном; ті, хто має вищу освіту, володіє іноземними мовами, мав високий рівень доходу та є більш пристосованим до нових умов перебування; люди, які мали наміри виїхати з України до початку повномасштабної війни; ті, хто постійно чи сезонно працював за кордоном; а також ті, хто в силу різних обставин отримує кращу соціальну та медичну допомогу за кордоном та ін. Підкреслюється, що серйозними міграційними викликами для України у подальшому можуть стати такі: продовження бойових дій та воєнного стану у довготривалій перспективі, що актуалізує негативні соціально-економічні та демографічні наслідки; проблеми функціонування міської/сільської інфраструктури та її повноцінного відновлення; рівень безробіття і фінансові можливості виплат матеріальної допомоги як безробітним, так і переміщеним особам; розробка міграційної соціальної політики, яка має бути спрямована на повернення більшості громадян до місця свого постійного проживання, що передбачає прийняття низки відповідних нормативно-законодавчих документів на державному рівні, тощо.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, біженці, вимушені внутрішні та зовнішні міграційні процеси.

Для цитування: Коваліско Н. Вимушені міграційні процеси як виклик для України. Український соціологічний журнал. 2022. 28. С. 37–46. <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2022-28-04>

How to Cite: Kovalisko, N. (2022) 'Current State of Forced Migration Processes and Challenges for Ukraine'. Ukrainian Sociological Journal, (28). 37–46. <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2022-28-04> [in Ukrainian]

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну спричинило ситуацію, коли своє постійне місце проживання, за приблизними оцінками, змінили понад 10 млн українців, які виїха-

ли за кордон, а також до умовно безпечних регіонів в Україні. Таке масштабне переселення зумовило гуманітарну кризу, з якою Україна ще не стикалась у своїй історії [1]. Відома фахівчиня в галузі демографічних

досліджень Елла Лібанова відзначає, що «війна наносить нищівний удар по українській демографії: окрім бойових втрат, загальне число яких поки невідоме, в Україні загинуло щонайменше 4 тис. цивільних, а близько 5 млн рятувались від смерті за кордоном. Частина цих людей вже не повернеться додому. Отже, загалом із довоєнним спадом народжуваності, міграцією молодих кадрів та старінням нації на Україну очікує нова демографічна яма, що у перспективі підірве ринок праці та спричинить дефіцит бюджету» [20]. На наш погляд, наведена цитата визначає онтологічний аспект проблемної ситуації, що актуалізується в українському суспільстві в умовах російської агресії. Що ж до її ґносеологічного аспекту, то він полягає у протиріччі між нашим знанням наслідків російсько-української війни та незнанням того, як ці наслідки можна подолати/мінімізувати.

Отже, метою цієї статті є визначення масштабів та наслідків для нашого суспільства внутрішніх та зовнішніх міграційних процесів, спровокованих російсько-українською війною, та можливості їхнього подолання/мінімізації.

Реалізуючи цю мету, ми спиралися на результати численних соціологічних досліджень, а також на офіційну та неофіційну статистичну інформацію, яка дає соціальний зріз проблеми щодо хвиль переміщень та їхніх напрямів, тривалості статусу внутрішньо переміщеної особи (ВПО)/біженця, причин повернення чи неповернення наших співгромадян до місць свого постійного проживання, нагальних потреб ВПО та біженців, сприйняття ними безпеки, випадків дискримінації з боку приймаючих громад тощо. Ці дані допоможуть нам більш чітко визначити міграційні виклики та перспективи України щодо демографічної ситуації у повоєнний період.

Існуючі публікації та дослідження за обраною проблематикою. Огляд публікацій та наукових, зокрема соціологічних, студій з проблематики вимушеної міграції в Україні засвідчив, що, починаючи з 2014 року, ця проблематика, що не дивно, суттєво актуалізувалася. Зазначена тематики висвітлювалась у дослідженнях, спрямованих на вивчення міграційних процесів, пов'язаних з анексією Криму та фактичною окупацією РФ частини Донецької та Луганської областей; на аналіз так званої гібридної війни,

перших місяців повномасштабного вторгнення Росії в Україну, становища ВПО/біженців, їхнього фізичного, психологічного та соціального здоров'я тощо. Великий внесок у дослідження міграційних процесів в Україні робить Міжнародна організація з міграції (МОМ), до напрацювань якої, як і до результатів наукових розвідок таких вітчизняних та міжнародних дослідницьких центрів, як Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», соціологічна служба Центру Разумкова, міжнародна дослідницька компанія 4Servic Group, Агенство ООН у справах біженців та ін., ми будемо звертатися у даній статті.

Щодо наукових публікацій, то тут перш за все маємо відзначити роботи таких українських соціологів, як О. Балакірева, яка акцентувала увагу на нагальній необхідності державної підтримки внутрішньо переміщених осіб, їхнього працевлаштування [2]; Т. Бондар, в роботах якої розглядалися питання доступу ВПО до медичних послуг, аналізувався стан їхнього психологічного здоров'я [4]; О. Іванкова-Стецюк та І. Марков, які досліджували життєві стратегії наших співгромадян, що постраждали від бойових дій на Сході України [7]; Н. Коваліско та С. Бубняк, у полі зору яких опинилися проблеми соціального самопочуття ВПО в Україні [8]; М. Бірюкова, І. Рущенко, Н. Ляшенко та С. Григор'єва, які здійснили соціологічний аналіз соціальних характеристик та повсякденних практик українських біженців та внутрішньо переміщених осіб [3; 17]. Вагомим внеском у розробку обраної нами проблематики є публікації провідних спеціалістів Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України щодо масштабів та наслідків вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії російської федерації (Е. Лібанова, О. Позняк, О. Цимбал та ін.) [9]. Проблеми адаптації до життя в нових громадах внаслідок вимушеної міграції в умовах війни в Україні розглядають у своїх працях представники львівської школи регіоналістики (У. Садова, Т. Васильців, М. Біль, О. Мульська, О. Левицька, О. Риндзак та ін.) [11; 12; 16; 18], які провели численні дослідження міграційних процесів, їхніх причин та наслідків.

Отже, обрана нами проблематика вже має певний рівень наукового осмислення. Але війна, на жаль, триває; процеси вну-

трішньої та зовнішньої міграції українського населення не вщухають; у ВПО та біженців з'являється безліч нових проблем, що потребує подальших звернень до соціологічного аналізу позначеної нами тематики.

Виклад основного матеріалу.

Внутрішня міграція

Війна спричинила безпрецедентну гуманітарну кризу, що охопила всі регіони України. Міжнародна організація з міграції (МОМ) провела 6 раундів¹ репрезентативного опитування населення України з метою визначення потоків мобільності загалом та, зокрема, внутрішнього переміщення, а також для оцінювання потреб як ВПО, так і приймаючих громад [6]. У межах цього дослідження було отримано докладну інформацію щодо різноманітних проблем тих чи інших соціальних груп та визначено пріоритетні кроки щодо надання допомоги передусім тим, хто найбільше постраждав від війни².

Результати опитування засвідчили, що внутрішньо переміщеними особами в червні 2022 року в межах України були понад 6,27 млн осіб (14,2 % від загальної кількості населення країни), що майже на 900 тис осіб (12%) менше, порівняно з травнем 2022 року. Ці дані свідчать про друге поспіль зафіксоване зменшення кількості внутрішньо переміщених осіб в Україні з 24 лютого 2022 року [6].

За цим же дослідженням загальна кількість осіб, що повернулися, складає 5

млн 547 тис., у тому числі ВПО, а також біженців, які перебували за кордоном (10%). Паралельно зі зменшенням загальної кількості ВПО кількість осіб, що повернулися додому, суттєво зросла у період з травня по червень 2022 року. При цьому 12% опитаних з цієї групи зазначили, що знову можуть виїхати з місця постійного проживання через загострення ситуації, тоді як 74% відзначили, що мають наміри залишитися вдома за будь-яких обставин.

Щодо намірів подальшого переміщення, то вперше (у порівнянні з першим раундом опитування, 17 березня 2022 р.) МОМ відмічає зменшення готовності до подальшого переміщення серед ВПО. При цьому на Півдні намір переміщуватися в будь-яких напрямках (включно з можливим поверненням) мають 40% опитаних, у Центрі – 36%, на Півночі – 45%, на Заході – 46% респондентів із числа ВПО. У східному регіоні наміри подальшого переміщення мають лише 18% ВПО, що на 43% менше, ніж у п'ятому раунді опитування. Можливість подальшого переміщення розглядають 34% ВПО в цілому по масиву цієї категорії населення.

Зафіксовано також відмінності в інтенсивності потоків переміщення на макро-регіональному рівні. Загальна кількість ВПО в Україні в червні зменшилася на 12%, порівняно з травнем 2022 року, натомість з північного та східного регіонів кількість ВПО дещо збільшилася.

Щодо місця перебування переміщених осіб, то на Півночі України зафіксовано найбільше зменшення кількості ВПО. Натомість у м. Києві кількість ВПО, порівняно з травнем 2022 року, подвоїлась.

Серед усіх респондентів, які у червні 2022 року перебували за своїм постійним місцем проживання, 17% відзначили, що повернулися додому після щонайменше двотижневого перебування в іншому регіоні як ВПО через війну. Йдеться про близько 5 млн 547 тис осіб, що на 24% більше, ніж в опитуванні в травні 2022 року – 4 млн 481 тис осіб. Через загострення відчуття небезпеки Південь України був єдиним макрорегіоном, де зменшилася кількість осіб, що повернулися. Проте, з огляду на дані опитування, визначити, скільки людей, які повернулися, прийняли остаточне рішення більше не покидати рідну домівку, доволі складно. Тим не менше, у червні 2022 року 74% опи-

1 I раунд – 17. 03. 2022; II – 1. 04. 2022; III – 17. 04. 2022; IV – 3. 05. 2022; V – 23. 05. 2022; VI раунд – 23. 06. 2022.

2 *Опитування населення було проведено шляхом набору випадкових телефонних номерів, завдяки чому було анонімно опитано 2001 респондента віком від 18 років із використанням методу автоматизованого телефонного опитування (CATI). Опитування спирається на дані про населення Фонду народонаселення ООН (UNFPA), які розглядаються як базові при визначенні чисельності населення в Україні. Особи, які нині перебувають за межами України, не були опитані. Крім опитування населення, офіційні дані про присутність ВПО на рівні громад в Україні доступні в Матриці відстеження переміщень — Базовому оцінюванні (раунд 5, 22 червня 2022 року, HDX — реєстрація обов'язкова). Дослідження проведено в усіх макрорегіонах України (Захід, Схід, Північ, Центр, Південь та місто Київ), за винятком Кримського півострова.

**Усі цифри округлені до тисячі.

***Починаючи з третього раунду, МОМ дещо скоригувала метод оцінювання кількості ВПО в Україні для уточнення основи вибірки та підвищення точності результатів зі збереженням при цьому початкової похибки.

таних осіб, що повернулися, зазначили, що планують лишатися вдома. Підкреслимо, що практично половина тих, хто покинув постійні місця проживання після 24 лютого 2022 року, повернулися додому [6].

А тепер звернемось до аналізу результатів досліджень, здійснених вітчизняними науковими, зокрема соціологічними, центрами.

Почнемо з дослідження [1], здійсненого Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» за допомоги таких методів, як фокусовані групові та глибинні індивідуальні інтерв'ю (за підтримки Міжнародного фонду «Відродження»)³. Отримана в межах цієї наукової розвідки інформація дозволила її авторам здійснити оперативний аналіз ключових соціально-гуманітарних потреб біженців з територій, охоплених військовими діями⁴. Ось основні висновки зазначеного дослідження:

- спільними зусиллями влади та волонтерів Україна в цілому впоралася з розміщенням та підтримкою першої групи внутрішньо переміщених осіб. Чітка організація діяльності щодо пошуку місць тимчасового розміщення ВПО, забезпечення людей усім необхідним волонтерами дали змогу поліпшити вкрай складну ситуацію і не допустити катастрофічних наслідків масових переміщень у більш безпечні регіони України;

- зменшенню потоку ВПО та певному підвищенню можливості місцевої влади на умовно безпечних територіях забезпечувати потреби цієї категорії населення сприяло також звільнення Київської, Чернігівської та Сумської областей;

- активне залучення до волонтерської діяльності тих ВПО, які мали достатні фінансові ресурси і планували у короткотерміновій перспективі повернутись на постійне

місце проживання, їхня часткова, а іноді й безоплатна зайнятість позитивно впливали на психологічний стан ВПО, які відчували свою залученість до загальної справи;

- найскладніший етап вирішення потреб ВПО, ймовірно, попереду. Дефіцит фінансових ресурсів, неоплачувана робота – це реальна загроза для тих переселенців, які не можуть повернутись до місця свого постійного проживання через те, що там тривають бойові дії або ж вони втратили житло внаслідок цих дій;

- частина тих українців, які втратили як житло, так і роботу, потребують надання їм першочергової державної підтримки. Нагальним постає питання оренди чи оплати за розміщення ВПО в сім'ях, які можуть надати таке житло (за умови, що на даний час немає можливості відновити власне житло ВПО);

- з огляду на те, що фінансові ресурси більшості внутрішньо переміщених осіб практично вичерпуються, необхідно максимально актуалізувати вирішення питання їхнього забезпечення оплачуваною роботою;

- стартовим етапом комплексних дій щодо працевлаштування ВПО може стати дієва програма релокації підприємств з небезпечних районів;

- недискримінаційними мають бути надані грантові програми підтримки малого бізнесу, а також створення робочих місць в умовно безпечних регіонах: на них повинні мати право подаватись як переселенці, так і особи з числа приймаючих громад, оскільки багато з них також втратили роботу внаслідок війни. Це буде сприяти мінімізації ризиків підвищення соціальної напруженості;

- інформаційна війна, що здійснюється російською пропагандою, та різного роду інформаційно-психологічні заходи цілеспрямовано впливають на розпалювання ворожнечі між ВПО та приймаючими громадами. Для цього використовуються як реальні приводи, так і відверті фейки. Така ситуація вимагає налагодження ефективної інформаційно-просвітницької роботи щодо реального стану справ та очевидних ризиків та загроз з боку російських провокаторів;

- вкрай важливою є дієва психологічна підтримка, оскільки результати численних досліджень засвідчують, що психологічний стан значної більшості ВПО/біженців є вкрай нестабільним, вони дуже рідко самостійно звертаються за психологічною

3 Під час дослідження було проведено 15 фокус-групових інтерв'ю (5 із внутрішньо переміщеними особами в умовно безпечних регіонах України, 5 із представниками органів місцевої влади в умовно безпечних регіонах України, 5 з українськими біженцями в країнах Європи) та 6 глибинних напівструктурованих інтерв'ю з волонтерами, активістами та представниками місцевих органів влади. Фокус-групи проводились як онлайн через сервіси відеозв'язку, так і наживо. Фокус-групи та глибинні інтерв'ю проводились впродовж березня-квітня 2022 року.

4 Дослідження фокусується переважно на проблемах внутрішньо переміщених осіб, оскільки наявної інформації про біженців за кордоном недостатньо для систематизації даних.

допомогою. Окремої уваги потребує розробка програми психологічної допомоги дітям, адже доволі часто вони не можуть отримати адекватну підтримку з боку батьків, які також перебувають в уразливому становищі. З огляду на це, психологічна підтримка має бути проактивною [1].

Розглянемо очікування ВПО від майбутнього, їхні оцінки перспектив свого життя. За даними зазначеного вище дослідження, в планах більшості респондентів є повернення до постійного місця проживання після закінчення війни (або принаймні по завершенні активних бойових дій). Проте для практично всіх опитаних актуальним є питання, чи буде куди повертатись. Отже, повернення ВПО в регіони постійного проживання безпосередньо залежить від наявності незруйнованого житла. Певна частина ВПО наразі готується до тривалого перебування в інших регіонах, а можливо, й еміграції, особливо з територій, поблизу яких ведуться активні бойові дії.

У найближчій перспективі значна частка респондентів все ж не збирається повертатись додому і з побоюваннями ставиться до такої можливості. Ті, хто вже вдруге став внутрішньо переміщеними особами (вперше з населених пунктів Донецької та Луганської областей у 2014 році), є найбільш песимістичними у своїх оцінках таких перспектив, оскільки у 2014 році вони теж мали сподівання на швидке повернення до рідного міста, селища, села.

Водночас представники органів місцевої влади, які безпосередньо працюють з ВПО, зазначають, що вкрай необхідною є розробка ефективних довготермінових програм розміщення ВПО та їхньої адаптації на новому місці, оскільки досить значна частина людей не може повернутися додому з огляду на різні життєві обставини [1].

Зовнішня міграція.

За даними агентства ООН у справах біженців, з початку російського вторгнення в Україну було зафіксовано 9 млн 136 тис перетинів кордону на виїзд з України (наводиться за: [5]). Близько 1,6 млн з них виїхали до Росії. Понад 4,6 млн виїхали до Польщі. В той же час близько 2,5 млн повернулися в Україну. Станом на 11 липня 2022 року 5 740 419 українських біженців перебували в Європі. За результатами опитування, що було проведено на замовлення Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, майже

60% українців, які виїхали за кордон через війну, не планують повертатися найближчим часом додому (наводиться за: [10]).

Найбільше біженців зі статусом тимчасового захисту у Польщі – 1 млн 169,5 тисяч. За даними польської прикордонної служби, з початку війни до червня 2022 року з України до Польщі прибуло 4 млн 166 тис осіб, а у зворотному напрямку виїхало 2 млн 195 тис [19].

Далі за кількістю біженців з України йдуть Німеччина (641,39 тис) та Чехія (373,82 тис). У Німеччині українцям було дозволено перебувати без реєстрації до кінця серпня 2022 року, таких біженців було зафіксовано 780 тис осіб. Згідно з інформацією від ООН, у Чехії за статусом захисту звернулися майже всі, хто прибув, – 373,82 тис із 373,97 тис. Також понад 50 тис біженців з України зареєструвалися для статусу тимчасового захисту в Іспанії, у Словаччині – 78,11 тис (з 270 тис українців, що прибули в країну з початку війни), в Австрії – 71,83 тис, у Франції – 87,97 тис, у Великій Британії – 70,5 тис, у Нідерландах – 64,48 тис, у Швейцарії – 55,92 тис. [19].

Що стосується депортації наших співвітчизників у Росію й на тимчасово окуповані території України, то наразі відсутні будь-які дані про статус цих громадян. 13 липня 2022 року Президент України Володимир Зеленський заявив [14], що окупанти депортували два мільйони українців, оприлюднивши ту кількість депортованих, про яку раніше повідомляли у мінобороні РФ.

Досить докладну інформацію про те, хто і як перетнув кордон нашої країни, куди попрямував далі, де проживає, чи планує повертатися додому і, якщо планує, то коли, ми отримали завдяки даним соціологічного дослідження міжнародної дослідницької компанії 4Service Group [21]. Результати цього дослідження відображають обсяг та структуру міграції з України в країни Європи, куди виїхали українці з початку війни⁵.

Щодо свого статусу в Європі, то переважна більшість українців оформлювали тимчасовий статус саме в країнах Західної Європи: 68% (2,9 млн осіб), 16% (658 тис) перебувають у статусі туриста (до 90 днів)

5 Було опитано 3355 респондентів у 36 країнах Європи (Польща, Німеччина, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Австрія, Італія, Іспанія, Молдова та ін.) у віці від 14 років методом онлайн-опитування. Польовий етап дослідження тривав з 28 березня до 4 квітня 2022 року. Похибка становить +1,7%.

у таких країнах Центральної Європи, як Угорщина, Румунія, Молдова, а також в Туреччині. Є й такі, хто жодного статусу не оформлює (5%, 195 тис), оскільки планує рухатися далі в іншу країну. 22% опитаних своє перебування в Туреччині назвали короткочасним, адже планують переїхати до іншої країни. Так само думають вчинити 13% біженців в Угорщині та 12% у Румунії. Статус біженця оформили 2% переселенців (86 тис). Найбільше таких у Німеччині та Чехії (по 6% та 5%, відповідно) [21].

Що стосується повернення/неповернення українських біженців на Батьківщину, то, за даними зазначеного вище дослідження, 75,2% точно планують повернутися в Україну; 13,8% – швидше повернуться, ніж ні; 4% – швидше не повернуться, ніж повернуться, 3% не планують повертатися, а 4% респондентів відповіли, що на це питання їм поки що важко відповісти. 61% опитаних допускають, що за умов затягнення російсько-української війни вони залишаться за кордоном.

Щодо терміну перебування за кордоном, то 67% опитаних планують бути там стільки, скільки потрібно, поки не закінчиться війна в Україні, 18% – декілька місяців, 12% опитаних ще не визначилися, а 3% планують залишитися на чужині назавжди. Повернуться додому 33% біженців, якщо вони та їхня родина будуть у безпеці в Україні, 24% – якщо припиняться обстріли; 15% – якщо війна закінчиться швидко, 13% повернуться в будь-якому випадку без жодних умов, 9% – за умови, що буде робота; 4% за умови відбудови міста / дому; 1% якщо отримають нове житло в Україні [21].

Серед причин повернення можна виокремити такі: сприйняття безпеки в Україні, возз'єднання сім'ї, труднощі щодо пошуку житла чи роботи в країні перебування. Тимчасове повернення можливе з різних причин: забрати речі, документи, побачитися з родиною або евакуювати близьких.

Як свідчать результати дослідження Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, на короткий термін поверталися в Україну 20% опитаних. Причинами короткострокового повернення були: вивезти близьких людей або домашніх тварин; перевірити стан придатності свого житла; потреба забрати речі; зустріч з родичами. Згодом ці опитані планують знову поїхати у більш безпечне місце в Україні

або поза її межами. Крім цього, частина респондентів зазначали, що планують вивезти близьких, зокрема дітей і старших родичів, у безпечне місце за кордоном, а самим повернутися (наводиться за: [15]).

На остаточне рішення людей виїхати з України, як і на ймовірність їхнього повернення, можуть вплинути такі чинники, як тривалість бойових дій в Україні, а також ситуація з руйнуванням або знищенням міської інфраструктури, зокрема підприємств, житлового фонду, будівель соціальної інфраструктури тощо.

За результатами дослідження соціологічної служби Центру Разумкова [13], проведеного у Закарпатській області, серед опитаних, які на початку повномасштабного вторгнення виїхали з України, майже дві третини (63,4%) були з дітьми. Натомість серед тих, хто повертається додому, з дітьми менше половини (44,8%). З огляду на це, можна припустити, що з більшою ймовірністю залишаться за кордоном на тривалий період біженці з дітьми, оскільки діти вже навчаються у місцевих школах і частково інтегрувалися у місцеві громади.

Щодо більш мобільних біженців, тобто тих, хто до початку повномасштабної війни мав вищу освіту, високий рівень доходу, володів іноземними мовами, хто мав наміри емігрувати до 24 лютого 2022 року, хто сезонно чи постійно працював за кордоном, то вони з меншою ймовірністю повернуться в Україну.

Узагальнюючи результати численних досліджень з обраної нами проблеми, варто відзначити, що однією з найголовніших причин для повернення в Україну буде безпекова ситуація в нашій країні.

З більшою ймовірністю повернуться ті, хто не втратить зв'язок з Україною. Це перш за все ті, чиї діти чи вони самі мають можливість дистанційного навчання в українських закладах освіти. Отже, існуватиме потреба у створенні можливостей для повернення, передусім у питаннях житла і зайнятості після завершення війни та стабілізації безпекової ситуації. Значно менше причин для повернення буде у людей, чиє житло було пошкоджене або зруйноване. Нагальним завданням на державному рівні є розробка та впровадження соціальної політики, що надасть можливість отримання житла у довгострокове користування, зокрема через інструменти доступної оренди. Чим довшим буде час перебування біженців за кордоном,

тим більш зростатиме ймовірність, що вони знайдуть там роботу і будуть робити кар'єру на новому місці працевлаштування. Вкрай необхідною буде розробка державної політики зі створення нових робочих місць для тих, хто планує повернутися в Україну, щоб таким чином також заохочувати людей повертатися (наводиться за: [15]).

Назагал слід відзначити, що усі зазначені вище причини повернення чи неповернення в майбутньому українських біженців на Батьківщину будуть змінюватися з плином часу і першочергово будуть залежати від перебігу воєнних дій та безпекової ситуації в нашій країні.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що для першої хвилі міграції (перший місяць війни) характерною особливістю внутрішньої та зовнішньої міграції було прийняття рішення про виїзд з постійного місця проживання. ВПО приймали рішення переїхати більшою мірою у західні прикордонні регіони чи більш безпечні регіони країни до родичів, знайомих чи друзів або ж винаймали житло (за наявності фінансових можливостей). Прихистком чи тимчасовими місцями для перебування біженців були обладнані дитячі садочки, школи, театри, приватні приміщення тощо, які були свого роду транзитними місцями до кількох діб. На прийняття рішення перетнути кордон також впливали наявність родичів/друзів/знайомих, які брали на себе левову частку допомоги щодо прийняття біженців з України. Для цього періоду характерне створення державного механізму реєстрації та надання соціально-гуманітарної й матеріальної допомоги як ВПО в Україні, так і біженцям за кордоном.

Ситуацію другої хвилі міграційних процесів (четвертий місяць війни) висвітлює статистична інформація з різного роду джерел (дані Міністерства закордонних справ України, Міністерства соціальної політики, Укрзалізниці, Державної прикордонної служби тощо), а також дані численних досліджень, здійснених Міжнародною організацією міграції, Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців; Аналітичним центром Cedos, Соціологічною групою «Рейтинг», соціологічною службою Центру Разумкова та інших дослідницьких установ. Результати цих досліджень дають нам цілісну статистичну картину та географію переміщень біженців як між регіонами

України, так і за кордоном; висвітлюють їхні траєкторії переміщення та місце перебування на момент досліджень, нагальні потреби, сприйняття безпеки; отримання допомоги чи дискримінації з боку приймаючих громад; час перебування у статусі ВПО/біженця, а також причини повернення чи неповернення до своїх домівок.

Для цього періоду характерним також є внутрішній і зовнішній міграційний рух у зворотному напрямку (повернення й короткострокове повернення). Варто виокремити низку викликів щодо повернення для переміщених осіб: безпекова ситуація на певний момент часу в регіоні попереднього проживання; пошкоджене чи зруйноване житло; наявність попереднього місця праці, можливість знайти роботу чи зареєструватися в центрі зайнятості; остаточно неврегульована процедура коротко- і довгострокового повернення в Україну; отримання юридичного статусу біженця та його тривалість; труднощі з оформленням посвідчень особи та інших документів у зв'язку з їхньою відсутністю через втрату тощо.

Міграційними викликами для України є: продовження бойових дій та воєнного стану у довгостроковій перспективі, що актуалізує серйозні соціально-економічні та демографічні проблеми; суттєві труднощі з відновленням повноцінного функціонування міської/сільської інфраструктури; зростання рівня безробіття і навантаження на держбюджет у зв'язку з необхідністю виплати матеріальної допомоги як безробітним, так і переміщеним особам; розробка як короткострокової, так і довгострокової ефективної міграційної соціальної політики щодо повернення з-за кордону більшості громадян України; прийняття відповідних нормативно-законодавчих документів тощо.

Вимушені внутрішні і зовнішні міграційні процеси актуалізують застосовування комплексного підходу щодо вирішення питання інституційної спроможності держави розв'язувати проблеми у цій сфері. Задекларована політика у сфері міграції має бути переглянута відповідно до реального стану речей, тобто влада всіх рівнів має адекватно реагувати на міграційні виклики та вирішувати низку таких проблемних життєвих ситуацій переміщених осіб, як інформаційно-комунікаційні, житлові, медичні, психологічні, со-

ціальні, економічні, політичні, проблеми працевлаштування, інтеграції та адаптації тощо.

На нашу думку, подальші наукові, зокрема соціологічні, дослідження з обраної нами проблематики мають, у тому числі, стосуватися питань фізичного, психологічного та соціального здоров'я вимушених пересе-

ленців, які знаходяться як всередині країни, так і за її межами; рівня їхньої адаптації до ситуації, що склалася, та інтеграції в середовище приймаючої громади; трансформації ціннісних, у тому числі геополітичних, орієнтацій ВПО та біженців, їхнього ставлення до РФ та країн перебування тощо.

Список літератури

1. Аналітичний звіт «Оцінка потреб та очікувань від майбутнього внутрішньо переміщених осіб та біженців. Міжнародний фонд «Відродження». 26 травня, 2022 URL: <https://www.irf.ua/publication/analytichnyj-zvit-ocinka-potreb-ta-ochikuvan-vid-majbutnogo-vnutrishno-peremishhenih-osib-ta-bizhencziv/>
2. Балакірева О. Трудовий потенціал та рівень державної підтримки внутрішньо переміщених осіб. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Balakireva-2.pdf>
3. Бірюкова М., Рущенко І., Ляшенко Н., Григорєва С. Біженці і внутрішньо переміщені особи російсько-української війни: соціальні характеристики й практики. Грани, 2022. 6(25). С. 143–156.
4. Бондар Т. Доступ до медичних послуг та психологічний стан внутрішньо переміщених осіб. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Bondar.pdf>
5. З моменту повномасштабного вторгнення Росії кордон України на виїзд перетнули понад 9 мільйонів людей. Еспресо. 13 липня, 2022. URL: <https://espresso.tv/kilkist-bizhentsiv-z-ukraini-pislya-24-lyutogo-uzhe-perevishchila-9-mln-osib-oon>
6. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Міжнародна організація з міграції (МОМ). Раунд 6. Червень 2022 року. URL: https://displacement.iom.int/sites/default/files/public/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R6_UKR.pdf
7. Іванкова-Стецюк О., Марков І. Між двома світами: актуальні життєві стратегії постраждалих від військового конфлікту на сході. Народознавчі зошити. 2018. № 1. С. 103–111.
8. Коваліско Н., Бубняк С. Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс: монографія / Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2022. 294 с.
9. Лібанова Е., Позняк О., Цимбал О. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії російської федерації. // Демографія та соціальна економіка. 2022. 2(48). С. 37–57.
10. Майже 60% українців, які виїхали за кордон через війну, не планують повернутися ближчим часом. Еспресо. 13 липня, 2022. URL: <https://espresso.tv/mayzhe-60-ukraintsiv-yaki-vikhali-za-kordon-cherez-viynu-ne-planuyut-povertatsiya-blizhchim-chasom>
11. Міграційна активність населення Карпатського регіону України: нова емпірика та пріоритети політики регулювання / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»; наук. ред. Т. Г. Васильців. Львів, 2021. 293 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20210002.pdf>
12. Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти: довідник / У. Я. Садова, Р. Т. Теслюк, М. М. Біль, О. Т. Риндзак, О. П. Мульська та ін.; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. У. Я. Садова. 2-ге вид., доп. і перероб. Львів, 2018. 226 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20180801.pdf>
13. Настрої та оцінки українських біженців, що повертаються на Батьківщину (квітень–травень 2022 р.). Разумков центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-shcho-povertaiutsia-nabatkivshchynu>
14. Окупанти депортували з України до РФ 2 млн людей, десятки тисяч у фільтраційних таборах – Зеленський. Інформаційне Агентство Українські Національні Новини. 23 червня 2022. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1985514-okupanti-deportovali-z-ukrayini-do-rf-2-mln-lyudey-desyatki-tisyach-u-filtratsiynikh-taborakh-zelenskiy>
15. Повернення переселенців і біженців: що впливає на рішення. 04.05.2022. Cedos. URL: https://cedos.org.ua/researches/povernennya-pereselen_ok-i-bizhen_ok-shho-vplyvaye-na-rishennya/
16. Риндзак О. Міграційна політика в Україні: виклики та інтеграційні перспективи: монографія / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього»; наук. ред. д. е. н., проф. У. Я. Садова. Львів: Каменяр, 2019. 422 с.
17. Рущенко І. Великий вихід українського народу (феномен переміщених осіб 2022 року). Український соціум, 2022. 2(81). С. 155–168.
18. Соціально-економічна захищеність мігрантів: глобальні та регіональні аспекти / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2016. 266 с. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20160801.pdf>
19. Стало відомо, скільки українських біженців набули статусу захисту в Європі. Аналітичний портал «Слово і діло». URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/19/novyna/suspilstvo/stalo-vidomo-skilky-ukrayinskykh-bizhencziv-nabuly-statusu-zaxystu-yevropi>
20. У 2030 році нас буде 30 млн.... 7 червня 2022. URL: <https://life.nv.ua/ukr/socium/viyina-v-ukrayini-ta-evakuaciya-meshkanciv-skorotit-naselennya-do-30-mln-novini-ukrajini-50247390.html> (від 7.06.2022)
21. Українські біженці 2022 в Європі. Service: Foundation for business. URL: <https://4service.group/ukrayinski-bizhentsi-2022-v-yevropi/>

Отримано 28.08.2022

Прийнято до друку 13.11.2022

CURRENT STATE OF FORCED MIGRATION PROCESSES AND CHALLENGES FOR UKRAINE

Kovalisko Nataliya

Doctor of Sciences in Sociology, Professor at the Department of Sociology, Faculty of History, Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine, e-mail: kovalisko@mail.lviv.ua ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-1466-6132>

The scale of migration processes as a result of the war creates a humanitarian challenge for Ukraine, which it has not yet faced in modern history. The collection of statistical information from various sources, as well as the conduct of numerous sociological studies, in general, provide a complete statistical picture and geography of the movements of Ukrainians both internally between the regions of Ukraine and abroad. According to the results of the International Organization for Migration (IOM), as of June 2022, more than 6 million people were internally displaced persons (IDPs) within Ukraine. As of mid-July, there are about 6 million Ukrainian refugees in mainland Europe. The largest number of refugees with the status of temporary protection is in Poland, followed by Germany and the Czech Republic, Spain, France, Slovakia, Austria, Great Britain, the Netherlands and Switzerland. The reasons for the return of both IDPs and refugees include the perception of a security situation, reunification with family, difficulties in finding housing or work, temporary return to collect belongings, see family or evacuate loved ones. Reasons for not returning to Ukraine: families with children who will go to school or enter a higher education institution abroad; those who have a higher education, speak foreign languages, had a high level of income and are more mobile; people who planned to leave Ukraine before the start of a full-scale war; those who seasonally or permanently worked abroad; people with disabilities who receive better social and medical care abroad and are less mobile, etc. Migration challenges for Ukraine are: the continuation of hostilities and martial law in the long term, which will be deepened by socio-economic and demographic consequences; restoration of the full functioning of urban/rural infrastructure; the increase in the level of unemployment and the burden on the state budget regarding the payment of financial assistance to both unemployed and displaced persons; development of both short-term and long-term effective migration social policy regarding the return of the majority of citizens with the adoption of relevant regulatory and legislative documents, etc.

Keywords: *internally displaced persons, refugees, forced internal and external migration processes.*

References

1. Analytical report «Assessment of needs and expectations from the future of internally displaced persons and refugees (2022) Available at: <https://www.irf.ua/publication/analitichnyi-zvit-oczinka-potreb-ta-ochikuvan-vid-majbutnogo-vnutrishno-peremishheny-osib-ta-bizhenc-ziv/> [in Ukrainian]
2. Balakireva, O. (2015) Labour potential and the level of state support for internally displaced persons. Available at: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Balakireva-2.pdf> [in Ukrainian]
3. Biriukova, M., Ruschenko, I., Liashenko, N., Hryhorieva, S. (2022) 'Refugees and internally displaced persons of the Russian-Ukrainian war: social characteristics and practices' Grani. 6(25), 143-156 [in Ukrainian]
4. Bondar, T. (2015) Access to medical services and psychological state of internally displaced persons. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Bondar.pdf> [in Ukrainian]
5. Since the full-scale invasion of Russia, more than 9 million people have crossed the border of Ukraine to leave (2022) Available at: <https://espresso.tv/killist-bizhentsiv-z-ukraini-pislya-24-lyutogo-uzhe-perevishchila-9-mln-osib-oon> [in Ukrainian]
6. International Organization for Migration (IOM). Report on Internal Displacement in Ukraine, Round 6. June 2022. Available at: https://displacement.iom.int/sites/default/files/public/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R6_UKR.pdf [in Ukrainian]
7. Ivankova-Stetsiuk, O., Markov, I. (2018) 'Between two worlds: current life strategies of the victims of the military conflict in the east' Ethnographic notebooks 1, 103-111 [in Ukrainian]
8. Kovalisko, N., Bubniak, S. (2022) Social well-being of internally displaced persons in Ukraine: sociological discourse: monograph. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian]
9. Libanova, E., Pozniak, O., Tsymbal, O. Scale and consequences of forced migration of the population of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation 2(48), 37-57 [in Ukrainian]
10. Almost 60% of Ukrainians who went abroad because of the war do not plan to return in the near future (2022) Available at: <https://espresso.tv/mayzhe-60-ukraintsi-yaki-viikhali-za-kordon-cherez-viynu-ne-planuyut-povertatsiya-blizhchim-chasom> [in Ukrainian]
11. Vasylytsiv, T. H. (eds.) (2021) Migration activity of the population of the Carpathian region of Ukraine: new empirics and priorities of regulatory policy. M. I. Dolishnyi Institute of Regional Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine Lviv. Available at: <http://ird.gov.ua/irdp/p20210002.pdf> [in Ukrainian]
12. Sadova, U. (et al). (2018) Migration Phenomena and Processes: Concepts, Methods, Facts: Handbook. 2nd ed. Lviv. Available at: <http://ird.gov.ua/irdp/p20180801.pdf> [in Ukrainian]

13. Moods and assessments of Ukrainian refugees returning to the Motherland (April-May 2022). Available at: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-shcho-povertaiutsia-na-batkvshchynu> [in Ukrainian]
14. The occupiers deported 2 million people from Ukraine to the Russian Federation, tens of thousands in filtration camps – Zelenskyi. (2022) Available at: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1985514-okupanti-deportovali-z-ukrayini-do-rf-2-mln-lyudey-desyatki-tisyach-u-filtratsiynikh-taborakh-zelenskiy> [in Ukrainian]
15. Return of displaced persons and refugees: what affects the decision. (2022) Available at: https://cedos.org.ua/researches/povernennya-pereselen_ok-i-bizhen_ok-shho-vplyvaye-na-rishennya/ [in Ukrainian]
16. Pozniak, O. (2019) Migration Policy in Ukraine: Challenges and Integration Prospects: a monograph. NAS of Ukraine, M. I. Dolishnyi Institute for Regional Studies. Sadova, U. Y. (eds.). Lviv: Kamenyar [in Ukrainian]
17. Ruschenko, I. (2022) 'The great exodus of the Ukrainian people (the phenomenon of displaced persons in 2022)' Ukrainian society 2(81), 155-168 DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2022.02.155> [in Ukrainian]
18. Sadova, U. Y. (ed.) (2016) Socio-economic security of migrants: global and regional aspects / NAS of Ukraine, M.I. Dolishnyi Institute of Regional Studies; scientific editor Lviv. Available at: <https://ird.gov.ua/irdp/p20160801.pdf> [in Ukrainian]
19. It became known how many Ukrainian refugees have acquired protection status in Europe (2022) Available at: <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/19/novyna/suspilstvo/stalo-vidomo-skilky-ukrayinskykh-bizhencziv-nabuly-statusu-zaxystu-yevropei> [in Ukrainian]
20. In 2030, there will be 30 million of us...(2022) Available at: <https://life.nv.ua/ukr/socium/viyna-v-ukrajini-ta-evakuaciya-meshkanciv-skorotit-naselennya-do-30-mln-novini-ukrajini-50247390.html> (from 7.06.2022) [in Ukrainian]
21. Ukrainian refugees 2022 in Europe. (2022) Available at: <https://4service.group/ukrayinski-bizhentsi-2022-v-yevropei/> [in Ukrainian]

Received 28.08.2022

Accepted 13.11.2022